

siki temasına sadık kalmak suretiyle serbest bir usul anlayışı hâkim olmalıdır. Günümüzde bu şekilde sabah salâsı icrasına pek rastlanmasa da bir cenazeyi haber vermek için okunan salâlarda bu eserin ezgi kalıbındaki bazı nağmelerin kullanıldığı dikkati çekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul, ts., III, 63-64; a.mlf., *Türk Musikisi Klâsiklerinden Temcit-Na't-Salat-Durak*, İstanbul 1945, s. 11-12; Halil Can, "Dinî Türk Musikisi Lûgati", *MM*, sy. 222 (1966), s. 198; a.mlf., "Dinî Musikî", a.e., sy. 291 (1974), s. 15 (maddenin yazımında Bekir Sıdkı Sezgin'den alınan sıfahî bilgilerden yararlanılmıştır).

NURİ ÖZCAN

SABATAY SEVİ

(ö. 1087/1676)

**Mesihlik iddia ederek
en büyük mesihçilik hareketlerinden
birine yol açan
ve müslüman olduktan sonra
dönme cemaatini kuran
yahudi mistik.**

1626'da İzmir'de büyük ihtimalle İspanyol kökenli (Sefarad) bir yahudi ailesinin oğlu olarak dünyaya geldi. Doğduğu ev halen İzmir'in eski yahudi mahallesinde bulunur. Küçük yaştan itibaren dinî ve mistik konularda eğitim gördü, şehrin en tanınmış hahamlarından Yosef Escapa'dan ders okudu. On sekiz yaşında iken hahamlık icâzeti aldı; ancak hahamlık yapmadı ve kendini mistik konulara adadı. Okuduklarının etkisiyle kendisinin yahudilerin yüzyıllardır beklediği mesih olduğuna inandı ve 1648'de İzmir'de mesihliğini ilân etti. Aynı yıllarda Doğu Avrupa'nın pek çok yerinde büyük katliamlara mâruz kalan yahudiler derin bir hayal kırıklığı ve ümitsizlik yaşamış, aralarında mesih beklentisi güçlenmişti. Ancak kurtarıcı olduğunu düşünen ve garip davranışlar sergileyen Sabatay Sevi (Şabtay Svi) yahudi cemaati tarafından eleştirilere mâruz kaldı, bir süre sonra da İzmir'den uzaklaştırıldı. Böylece neredeyse ölümüne kadar sürecek olan seyahatlerine başlamış oldu. Selânik, İstanbul, Halep, Kudüs ve Kahire gibi şehirlerde yaşayarak buralardaki mistiklerle görüştü. Bu arada üç defa evlendi; ancak rivayete göre hiçbir eşyle ilişkiye girmemiştir. Kudüslü fakir yahudiler için para toplamak amacıyla sık sık Kahire'ye gitti ve yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurdu. Kahire Darphânesi'nden sorumlu olan yahudi Rafael Çelebi bir süre sonra

onun hem müridi hem hâmisî oldu. Rafael Çelebi aynı zamanda Sabatay'ın, Doğu Avrupa kökenli olup mesihle evleneceğine dair rüya gördüğünü söyleyerek Amsterdam'dan Kahire'ye gelen Sara adlı bir hanımla evlenmesine aracılık etti. Kudüs'te özellikle mistiklerle iyi ilişkiler içinde bulunan Sabatay'a Kabala'nın "teosofik" (teorik) Lurianik ekolüne mensup Gazzeli Nathan ev sahipliği yaptı ve kendisine derin bir sevgi duydu.

Lurianik Kabala, Safedli Isaac Luria (ö. 1576) tarafından, yahudilerin altın çağ dedikleri İspanya tecrübesinin kötü bir şekilde sonuçlanmasının yarattığı derin hayal kırıklığı içinde ortaya atılmış bir Kabala yorumudur. Bu inanışa göre mistik bir kimsenin yapması gereken şey Tanrı'nın emirlerine harfiyen uymak, böylece şeytanî dünyaya hapsolmuş olan ilâhî nurları birer birer kurtararak ilâhî planın bir parçası olan kötülüğü tamamen yok etme sürecine yardım etmektir. Fakat büyük bir nur parçası öylesine güçlü bir şeytanî kabuk içine sıkışmıştır ki bunu kurtarmaya sıradan bir mistiğin gücü yetmez, bu görevi ancak bir mesih başarabilir. Kabala'nın en büyük âlimlerinden olan Gershom Scholem'e göre bu inanış Sabatay hareketinin arkasındaki temel sebeptir. Fakat daha sonraki çalışmalar göstermiştir ki Sabatay, hem teosofik Lurianik geleneği hem Doğu ve Bizans yahudi kabalistlerinin mensup olduğu pratik Kabala'yı kendi düşüncesinde birleştirmiştir. Nitekim Nathan, 1665 yılında Sabatay'ın beklenen gerçek mesih olduğunu iddia edip "onun peygamberliği görevini" üstlendiğinde bu haber yahudiler arasında hızla yayıldı. Özellikle İspanya sürgününden sonraki dönemlerde siyasal ve ekonomik durumları dünyanın her yerinde kötüye giden yahudilerin böyle bir kurtarıcı haberine inanması zor değildi.

Sabatay Sevi 1665 sonbaharında tekrar İzmir'e döndü; bu dönüş taraftarlarınca sevinçle karşılanırken hahamların büyük tepkisine yol açtı. Sabatay birkaç ay inzivada kaldıktan sonra dışarı çıkarak taraftarlarıyla sokaklarda dolaşmaya başladı. Bu davranışından dolayı bazı modern tarihçiler Sabatay'ın "manik-depresif" olduğuna hükmetmiştir. İzmir başhahamı Haim Benveniste yahudileri Sabatay'a karşı uyardıysa da netice fazla değişmedi ve cemaat ikiye bölündü. Bir tartışma sonunda kaçıp Portekiz sinagoguna sığınan Benveniste'yi Sabatay ve taraftarları takip et-

ti, sinagogun kapılarını kırarak içeri girdi. Sabatay kürsüye çıkıp vaaz verdi, daha sonra da yahudi hukukunca yasak kabul edilmesine rağmen kadınları kürsüye çıkararak Tevrat okuttu. Buna benzer davranışları devam etti. Domuz yağı yemek, iki defa inşa edilen yahudi mâbedinin yıkıldığı gün olan 9 Temmuz'u kendi doğum günü sayıp bu günde üzüntüyü sevince çevirmek suretiyle yahudilerce hassas kabul edilen pek çok kuralı ihlâl etti.

Kısa bir süre içinde Sabatay'ın ünü Osmanlı topraklarını aşarak Yemen'den İsfahan'a, Fas'tan Selânik'e, Moskova'dan Londra'ya, hatta Amerika'da Boston'a kadar yayıldı. Osmanlı yöneticilerinin yahudi cemaati içinde kargaşaya yol açan bu gelişmeleri takip ettiği muhakkaktır. Sabatay Sevi'nin şöhretinin zirveye ulaştığı 1666 yılı yahudilerden ziyade hristiyanlar için önemlidir; çünkü bu tarihin hristiyan Mesih'inin (İsâ) ikinci defa geleceği tarih olduğuna inanılıyordu. Fakat hristiyanlara göre Mesih'ten önce deccâlin gelmesi gerekiyordu ve bu gelen yahudi mesih deccâlin ta kendisiydi, yani o ikinci defa gelecek olan İsâ'nın habercisiydi. Ayrıca inanışa göre Osmanlı topraklarından çıkan bir deccâl Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek, Kudüs'ün kapılarını yahudilere ve neticede hristiyanlara açacaktı. Bu sebeple Sabatay hakkındaki haberler, Osmanlı yahudilerinden ziyade Avrupalı hristiyanlar ve yahudiler arasında heyecan uyandırdı. Nihayet gerek Osmanlı yahudilerinin gerekse ticaretleri sekteye uğrayan bazı Avrupa devletlerinin şikâyeti üzerine Osmanlı yönetimi, Sabatay Sevi'yi İzmir'den İstanbul'a getirterek Vezîriâzam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın da içinde bulunduğu bir mecliste sorguladı. Bir süre sonra Çanakkale Boğazı'nda bugünkü Kilitbahir Kalesi'ne hapsedildi. Osmanlı Devleti'nin nisbeten güvenli bir dönemde bulunması dolayısıyla Sabatay'ın sadece hapis cezasına çarptırıldığı söylenir. Diğer bir görüşe göre ise Fâzıl Ahmed Paşa'nın malî danışmanlığını yapan Yudah ben Mordehay Kohen'in araya girmesi onun cezasını hafifletmiştir. Sabatay'ın hapsedilmesi taraftarları arasında büyük heyecana yol açtı; Osmanlı toprakları dışından gelenlerle beraber harekete katılanların sayısı hızla arttı ve olaylar kontrolden çıkmaya başladı. Bunun üzerine Sabatay, Edirne'ye getirilerek 17 Eylül 1666 tarihinde padişahın gözetiminde padişahın hocası Vanî Mehmed Efendi ve Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi tarafından sorgulandı ve so-

nuçta kendisinden İslâm'ı benimsemesi istendi. Yahudi hukukunda yer alan hayatın ölümüne tercih edilmesi prensibinden hareketle Sabatay müslüman olmayı kabul etti ve Aziz Mehmed adını aldı. Sorgulama sırasında dışarıda bekleyen büyük taraftar kitlesi, Sabatay'ın padişahı ikna ederek Osmanlı orduları önünde Yahudiliğin asıl düşmanı Edom'a (Hristiyanlık) karşı savaş açacağını düşünürken onu sarıklı bir müslüman olarak görünce büyük hayal kırıklığına uğradı. Kalabalığın önemli bir kısmı Sabatay'ı yalancılıkla itham edip geri dönerken küçük bir grup yanılmazlığı kabul edilen mesîhi takip ederek müslüman oldu ve daha sonra "dönme cemaati" denilen grubun temelini teşkil etti. Diğer küçük bir grup da Sabatay'ın mesîh olduğuna inanmaya devam ederek yahudi Sabatayistler adını aldı. Vanî Mehmed Efendi'nin gözetiminde sarayda İslâmî eğitime tâbi tutulan Aziz Mehmed Efendi bu eğitim sırasında hem şeriat hem tarikat bilgisi aldı ve Edirne'de bulunan Bektaşî tekkelerini ziyaret etti. Zamanla Kabala ve Süfliliğin karışımı olan yeni bir teoloji oluşturup mesîhliğinin yeni bir aşamaya geldiğine inanmaya başladı. Vanî Mehmed Efendi ile padişahın gayri müslimleri İslâmlaştırma politikaları çerçevesinde sinagoglara gönderilen Aziz Mehmed Efendi kısa zamanda pek çok yahudinin müslüman olmasına vesile oldu.

1673 yılında Kuruçeşme'de bir evde yaptığı ayın sırasında Aziz Mehmed Efendi'nin bir elinde Kur'an, bir elinde Tevrat olduğu halde görülmesi kendisinin ve taraftarlarının tam müslüman olmadıkları kanaati uyandırdığından Mehmed Efendi bir defa daha yargılandı ve bugünkü Karadağ sınırları içinde bulunan Ülgün'e sürgün edildi. Bu defa da ölüm cezasından kurtulması, Vanî Mehmed Efendi ve padişahın annesi Turhan Sultan ile olan dostluğuna bağlanmaktadır. Mehmed Efendi'nin taraftarları Selânik'te toplanarak sürekli onun ziyaretine gittiler. Selânik'te onun koyduğu prensipler doğrultusunda bir cemaat oluştu, bu cemaat eski hahamlardan Filozofos etrafında teşkilâtlanmaya başladı. Sabatay dördüncü eşi Sara 1671 yılında ölünce Filozofos'un kızı Ayşe ile evlendi, bu evlilik Filozofos ailesini doğal lider yaptı. Üç yıl sürgünde yaşayan Mehmed Efendi hayatının sonlarına doğru eski dinine daha fazla ilgi göstermeye başladı ve Selânik'e gönderdiği son mektuplarının birinde yahudi dua kitabı istedi. Ölümünden önce kendisini ziyarete gelen

bir müridine, "Artık herkes evine dönsün" dediği rivayet edilir. Sabatay Sevi 1676 yılında öldü. Bazı taraftarlarına göre ise deniz kıyısında bir mağaraya girerek gözden kaybolmuş, bundan dolayı onun ölmediğine, Hristiyanlık'ta veya Şi'a'da olduğu gibi misyonunu tamamlamak üzere geri geleceğine inanılmıştır. Mezarının Arnavutluk'taki Berat kasabasında olduğu söylenirse de büyük ihtimalle Ülgün'de 1900'lü yıllara kadar Aziz Mehmed Efendi'ye nisbet edilen bir türbededir. Diğer bir görüşe göre mezarı doğum yeri olan İzmir'e nakledilmiştir. Ölümünden sonra Sabatay Sevi'nin mirası devam etmiş, daha çok Selânik'te toplanan inananları eşi Ayşe'nin kardeşi Yâkub Çelebi etrafında birleşmiştir. Ancak daha sonra liderlik kavgası yüzünden önce ikiye, ardından üçe ayrılarak Ya'kübîler, Karakaşlar ve Kapancılar adını almışlar ve dönmeler, avdetîler, Selânikliler diye anılagelmışlerdir. XVII. yüzyılın sonlarında yaklaşık 1000 kişi olan cemaat XIX. yüzyılda 10.000 kişiye ulaşmıştır. Modernleşmenin etkisiyle cemaatin geleneksel dinî yapısı bozulmaya başlamış, 1924 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesinde cemaat mensuplarının neredeyse tamamı Türkiye'ye göç ederek varlığını dinî olmaktan ziyade sosyolojik bir cemaat şeklinde sürdürmeye başlamıştır (bk. DÖNME).

BİBLİYOGRAFYA :

P. Rycout, *The Present State of the Ottoman Empire*, London 1668, s. 128-134; J. Sasportas, *Tsitsat Novel Tsevi*, Jerusalem 1954; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar: 1672-1673* (nşr. Ch. H. A. Schefer, trc. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1949, s. 22-28, 210-211; H. Graetz, *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Aus den Quellen neu bearb., Leipzig 1897; M. Attias, *Shirot ve Tishbahot shel ha-Shabta'im*, Tel Aviv 1948, Önsöz; Yitshak Ben-Zvi; G. Scholem, *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah: 1626-1676* (trc. R. J. Zwi Werblowsky), London 1973; M. Idel, *Kabbala: New Perspectives*, New Haven 1988; Cengiz Şişman, *A Jewish Messiah in the Ottoman Court: Sabbatai Sevi and the Emergence of a Judeo-Islamic Community* (doktora tezi, 2004), Harvard University.

CENGİZ ŞİŞMAN

SABBÂHİYYE

(الصباحية)

Hasan Sabbâh'ın

(ö. 518/1124)

Nizârî-İsmâîlî mensuplarını
ve muhaliflerini ortadan
kaldırmak için kurduğu teşkilât
(bk. HASAN SABBÂH).

SABBÂN

(الصَّبَّان)

Ebü'l-İrfân Muhammed
b. Alî es-Sabbân el-Misrî
(ö. 1206/1792)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Kahire'de doğdu ve öğrenimini burada yaptı. Çeşitli hocalardan İslâmî ilimlerin yanı sıra Arap dili ve edebiyatı, astronomi ve matematik dersleri aldı. Abdülvehhâb el-Affî'den Şâzelî tarikatının esasları ile zâhirî ve bâtınî ilimleri öğrendi. Bu tarikatın ileri gelenlerinden olan ve kendisine "Ebü'l-İrfân" künyesini veren Muhammed Sâdât b. Vefâ'dan istifade etti. 1170 (1756-57) yılından itibaren vefatına (1188/1774) kadar zamanının çoğunu Hanefî fakihî, astronomi ve hendese âlimi Hasan b. İbrâhim el-Cebertî ile geçirdi. Daha sonra onun oğlu ve 'Acâ'ibü'l-âşâr'ın müellifi Abdurrahman el-Cebertî ile birlikte oldu. Bu arada Ebü'l-Envâr b. Vefâ'ya intisap etti. Özellikle Mısır ve Suriye'de tanınan Sabbân çok sayıda öğrenci yetiştirdi. İmam Şâfiî Türbesi'nde muvakkitlik yaptıktan sonra Ebü'z-Zeheb Muhammed Bey, Ezher'in karşısındaki camisini inşa ettirince burada muvakkit oldu. Tatarzâde (Tatarcak) Abdullah Efendi kadı olarak Kahire'ye geldiğinde şöhretlerini duyduğu Sabbân ve matematik âlimi Muhammed b. Mûsâ el-Cenâcî ile yakından ilgilendi. Sabbân Ket-hüdâ Hasan Paşa'dan da saygı gördü ve Hasan Paşa vali olunca kendisine maaş bağlandı. Cemâziyelevvel 1206'da (Ocak 1792) vebadan öldü ve Bustân Mezarlığı'na defnedildi.

Eserleri. A) Dil ve Edebiyat. 1. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî (Menhecû's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, Hâşiyetü's-Sabbân)*. Sabbân'a şöhretini sağlayan en hacimli eseri olup Nûreddin Ali b. Muhammed el-Üşmûnî'nin İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sine yazdığı şerhin hâşiyesidir. Değişik ciltler halinde birçok baskısı yapılmıştır (Ebü'l-Vefâ Nâsir el-Hûrî'nin tashihi ile, Kahire 1273, 1280, 1288, 1298, 1305, 1344; Rıdvân Muhammed Rıdvân'ın tashihi ile, Kahire 1931). 2. *el-Kâfiyetü's-şâfiye (eş-Şâfiyetü'l-kâfiye) fî 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kâfiye*. Bu manzum risâle müellifi tarafından kaleme alınan şerhiyle birlikte basılmıştır (bir mecmua içinde, Kahire 1288, 1304, 1306, 1321, 1323, 1331; *Şerhu'l-Kâfiye*, Kahire 1307). Esere Ahmed b. Abdülkerîm et-Tirmânîni de şerh yazmıştır (*Miftâhu kü-nûzi'l-âfiye*, Muhammed b. Suûd Üniversitesi Ktp., nr. 3853). 3. *er-Risâletü'l-be-*